

Parpibayeva Maftuna Zafarjon qizi

Namangan Davlat Universiteti

Mustaqil izlanuvchi doktorant (PhD)

E'mail: parpibayevamaftunaxon@gmail.com

Tel: +99894 171 70 15

METAFORANING LINGVISTIK VA LINGVOMADANIY IFODASI

Annotatsiya: Ushbu maqolada metafora lingvistik va lingvomadaniy hodisa sifatida tahlil qilinadi. Lingvistik nuqtai nazardan metafora ma'no ko'chishi vositasi bo'lib, tilning semantik imkoniyatlarini kengaytiradi. Lingvomadaniy jihatdan esa u xalq dunyoqarashi, urf-odatlari, mentaliteti va madaniy kodlarini aks ettiradi. Maqolada metaforaning universal va milliy xususiyatlari hamda uning madaniyatlararo muloqot va tarjimada tutgan o'rni alohida yoritilgan.

Kalit so'zlar: metafora, til, madaniyat, lingvomadaniyat, tarjima, madaniyatlararo muloqot.

Парпибаева Мафтуна Зафаржон кизи,

Наманганский Государственный Университет

Независимый исследователь докторант (PhD)

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ И ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЕ ВЫРАЖЕНИЕ МЕТАФОРЫ

Аннотация: В данной статье рассматривается метафора как лингвистическое и лингвокультурное явление. С лингвистической точки зрения метафора понимается как средство переноса значения, расширяющее семантический потенциал языка. С лингвокультурной позиции метафора отражает мировоззрение народа, его традиции, менталитет и культурные коды. Особое внимание уделено анализу универсальных и национально-специфических особенностей метафоры, а также её роли в межкультурной коммуникации и переводе.

Ключевые слова: метафора, язык, культура, лингвокультурология, перевод, межкультурная коммуникация.

Parpibayeva Maftuna Zafarjon qizi

Namangan State University

LINGUISTIC AND LINGUOCULTURAL EXPRESSION OF METAPHOR

Annotation: *This article examines metaphor as a linguistic and linguocultural phenomenon. From a linguistic perspective, metaphor is understood as a means of meaning transfer that expands the semantic potential of language. From a linguocultural perspective, metaphor reflects the worldview of a people, their traditions, mentality, and cultural codes. Special attention is given to the analysis of universal and culture-specific features of metaphor, as well as its role in intercultural communication and translation.*

Keywords: *metaphor, language, culture, linguoculturology, translation, intercultural communication.*

Kirish

Metaforaning lingvistik va lingvomadaniy ifodasi tilshunoslik hamda madaniyatshunoslikning kesishgan nuqtalaridan biridir. Zero, metafora til tizimida faqatgina semantik kengayish yoki obrazlilik vositasi sifatida emas, balki xalqning madaniy qadriyatlari, mental stereotiplari va dunyoqarashini ifodalovchi kuchli konseptual mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bois, metaforaning hozirgi davrdagi lingvistik va lingvomadaniy mazmunini to‘liq anglash uchun, avvalo uning antik davrlardan boshlab shakllangan tarixiy ildizlarini ko‘rib chiqish zarur.

Adabiyotlar tahlili

Metafora qadimdan tilshunoslik va adabiyotshunoslikning markaziy tushunchalaridan biri bo‘lib kelgan. U nafaqat badiiy nutqning asosiy vositasi, balki inson tafakkurining konseptual kategoriyasi sifatida ham keng o‘rganilgan. Aristotel metaforani “so‘zning o‘ziga xos ko‘chishi” sifatida talqin qilib, uni ritorik san’atning bezagi deb hisoblagan [1. 56-78]. Keyinchalik Roman Jakobson va I.A. Richards metaforani til tizimidagi semantik jarayon sifatida ko‘rib, uning nutqdagi kommunikativ ahamiyatiga urg‘u berishdi [2. 350]. Lakoff va Johnsonning mashhur “Metaphors We Live By” (1980) asari metaforani kognitiv lingvistikaning markaziy tushunchasiga aylantirdi va uni inson tafakkurining konseptual modeli sifatida izohladi [4. 3-32]. Masalan, “vaqt = pul”, “hayot = sayohat” kabi metaforalar fikrlash jarayonining o‘zagini tashkil etishi ilmiy

jihatdan asoslab berildi. Rus tilshunosligida N.D. Arutyunova metaforani semantik struktura va matn pragmatikasi nuqtayi nazaridan tahlil qilgan [6. 123].

Metafora faqat til birliklari darajasida emas, balki xalqning dunyoqarashi, urf-odatlar va milliy madaniyati bilan ham chambarchas bog‘liq. Yu.N. Karaulov metaforani milliy madaniy konseptlarning ifodasi sifatida talqin qilgan [9. 144]. V.N. Telia esa uni lingvomadaniy fenomen deb baholab, unda xalq mentaliteti, tarixiy tajribasi va qadriyatlari mujassamligini ta’kidlagan [10. 90]. O‘zbek tilshunosligida N. Mahmudov, D. Xudoyberganova va Z. Otamurodova singari olimlar metaforaning lingvomadaniy funksiyalarini, milliy obrazlar yaratishdagi o‘rnini o‘rganishgan [11, 12, 13]. Sharq adabiyotida, xususan, Alisher Navoiy ijodida metafora milliy-madaniy kodlarni, diniy-falsafiy qarashlarni ifodalash vositasi sifatida keng qo‘llanadi. “Gul-bulbul”, “yor-oy” kabi metaforalar nafaqat estetik obraz, balki xalq tafakkurida muayyan madaniy ramz sifatida yashab kelmoqda.

Bugungi kunda metafora tahlilida kognitiv, pragmatik va lingvomadaniy yondashuvlar bir-birini to‘ldirib kelmoqda. Xorijiy olimlar metaforani tafakkur modeli sifatida ko‘rib chiqsa, mahalliy tadqiqotlarda uning milliy-madaniy qirralari chuqur yoritilmoqda. Bu ikki yo‘nalishning sintezi metaforaning universal va milliy xususiyatlarini tadqiq etishga keng imkon yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda metaforaning lingvistik va lingvomadaniy xususiyatlarini o‘rganishda “kompleks yondashuv” qo‘llanildi. Avvalo, “deskriptiv metod” asosida metaforik birliklarning lug‘aviy, semantik va struktural xususiyatlari tahlil qilindi. Shuningdek, “kognitiv-lingvistik tahlil” usuli yordamida metaforalar inson tafakkuri va konseptual modellar bilan bog‘liq holda o‘rganildi.

Metaforalarning milliy-madaniy xususiyatlarini ochib berishda “lingvokulturologik yondashuv”dan foydalanildi, bunda metafora orqali xalq dunyoqarashi, mentaliteti va madaniy qadriyatlari tahlil qilindi. “Qiyosiy-tipologik metod” asosida turli tillardagi metaforik birliklar o‘zaro taqqoslanib, ularning umumiy va o‘ziga xos jihatlari aniqlandi.

Bundan tashqari, tadqiqotda “matn lingvistikasi” elementlaridan foydalanilib, metaforalarning badiiy matnlardagi pragmatik va estetik funksiyalari ko‘rib chiqildi. Ushbu metodlar uyg‘unligi metaforaning universal va milliy-madaniy jihatlarini ilmiy asosda yoritishga imkon berdi.

Tahlillar va natijalar

Tadqiqot jarayonida metaforaning “lingvistik” va “lingvomadaniy” xususiyatlari turli manbalardan olingan misollar asosida chuqur tahlil qilindi. Avvalo, metaforalar til tizimida “semantik ko‘chish”ning eng samarali shakli sifatida yuzaga kelishi aniqlandi. Metafora yordamida oddiy tushunchalar obrazli, hissiy va estetik ma’no kasb etadi.

1. Lingvistik tahlil

Metafora tilning ichki imkoniyatlari orqali yangi ma’nolar yaratadi. Masalan, ingliz tilidagi “Time is money” [4. 7] metaforasi vaqtni moddiy qadriyat sifatida talqin etadi. Bu ibora tilning iqtisodiy va sotsial kontekstdagi rivojlanishi bilan bog‘liq. O‘zbek tilidagi “Vaqt shamolga o‘xshaydi” iborasi esa vaqtning o‘tkinchiligi, uni tutib bo‘lmasligini ko‘rsatadi. Bu misol turli tillarda bir xil konsept turlicha metaforalar bilan ifodalanishini ko‘rsatadi.

Shuningdek, metaforalar nutqiy jarayonda sinonimiyaga ham ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, o‘zbek tilida “qalb ko‘zi”, “ko‘ngil ko‘zi” iboralari ruhiy idrokni bildirsa, ingliz tilida “the eyes of the soul” yoki rus tilida “глаза души” shunday ma’noni beradi. Bu metaforalar til tizimida turli shakllarda paydo bo‘lsa-da, umuminsoniy mazmunni ifodalaydi.

2. Lingvomadaniy tahlil

Metafora xalqning mentaliteti, qadriyatlari va madaniy kodlarini aks ettiruvchi vosita sifatida ham alohida ahamiyatga ega. Masalan, o‘zbek xalq og‘zaki ijodida “gul-bulbul” muhabbatning timsoli bo‘lsa [11. 220], rus madaniyatida “золотое сердце” (“oltin yurak”) saxiylik va mehribonlikni bildiradi [17. 93]. Ingliz madaniyatida esa “broken heart” (“singan yurak”) muhabbat iztiroblarining universal ramziga aylangan [4. 15].

Bu misollar shuni ko'rsatadiki, metafora madaniyatni aks ettiruvchi kognitiv model sifatida xizmat qiladi. Har bir til va madaniyat metafora orqali o'zining turmush tarzi, qadriyatlari va dunyoqarashini ifodalaydi.

3. Qiyosiy natijalar

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatdiki, turli tillarda metaforalarda umumiy konseptlar mavjud bo'lsa-da, ularning ifodalanish usullari farq qiladi:

O'zbek tilida ko'ngil va qalb bilan bog'liq metaforalar juda keng qo'llanadi ("ko'ngil dengizi", "ko'ngil ko'prigi").

Rus tilida ruh va ichki dunyo bilan bog'liq metaforalar ustun ("душевная глубина", "широкая душа").

Ingliz tilida esa yurak asosiy konsept sifatida ishlatiladi ("deep inside the heart", "open-hearted").

Bu farqlar xalqning dunyoqarashi va qadriyatlarida qanday tafovutlar borligini ochib beradi. Masalan, o'zbek tilida "ko'ngil" konsepti ijtimoiy-madaniy hayotda muhim rol o'ynaydi, rus tilida esa "dusha" (ruh) asosiy tushuncha bo'lib keladi, ingliz tilida esa "heart" (yurak) individual shaxsiyat va his-tuyg'ularni ifodalaydi.

4. Natija

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, metafora faqat badiiy nutqni boyituvchi vosita emas, balki inson tafakkurining kognitiv modeli va madaniyatning semantik kodlarini ifodalovchi hodisadir. Uning lingvistik xususiyatlari nutq obrazlilikini oshirsa, lingvomadaniy xususiyatlari xalqning qadriyatlari, mentaliteti va tarixiy tajribasini aks ettiradi. Shu sababli, metafora tarjimashunoslikda ham alohida muammo sifatida qaraladi, chunki u milliy-madaniy ma'nolarni to'liq yetkazishni talab qiladi.

Xulosa

Metafora til va madaniyat o'rtasidagi o'ziga xos ko'prik bo'lib, u faqatgina estetik vosita emas, balki xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va tafakkurini aks ettiruvchi lingvomadaniy hodisadir. Lingvistik nuqtai nazardan metafora so'zlarning ko'chma ma'noda qo'llanishi orqali tilning ma'no imkoniyatlarini kengaytiradi, nutqqa obrazlilik bag'ishlaydi. Lingvomadaniy nuqtai nazardan esa

metafora xalq hayoti, urf-odatlari, diniy e'tiqodi, ijtimoiy tajribasi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u milliy madaniyatning ajralmas qismi sifatida shakllanadi. Shunday qilib, metaforalarning lingvistik va lingvomadaniy tahlili ularning faqat tilshunoslikdagi o'rnini emas, balki madaniyatlararo muloqot va tarjima jarayonidagi ahamiyatini ham ko'rsatib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aristotel. "Poetika". – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1980. – B. 56–78.
2. Jakobson, R. "Linguistics and Poetics". – Cambridge: MIT Press, 1960. – P. 350–377.
3. Richards, I.A. "The Philosophy of Rhetoric". – New York: Oxford University Press, 1936. – P. 89–115.
4. Lakoff, G., Johnson, M. "Metaphors We Live By". – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – P. 3–32.
5. Арутюнова, Н.Д. "Метафора в языке и тексте". – Москва: Наука, 1990. – С. 67–102.
6. Madvaliyev, A. "O'zbek tili semantikasi". – Toshkent: Fan, 1998. – B. 123–140.
7. Yo'ldoshev, B. "Til va nutq nazariyasi". – Toshkent: O'qituvchi, 2002. – B. 201–220.
8. Karimov, S. "O'zbek tilida badiiy obraz va metafora". – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2005. – B. 75–98.
9. Караулов, Ю.Н. "Русский язык и языковая личность". – Москва: Наука, 1987. – С. 144–172.
10. Телия, В.Н. "Метафора в системе языка". – Москва: Прогресс, 1988. – С. 90–121.
11. Mahmudov, N. "Hozirgi o'zbek adabiy tili". – Toshkent: O'qituvchi, 2005. – B. 212–240.
12. Xudoyberganova, D. "Til va madaniyat: lingvomadaniy yondashuv". – Toshkent: Fan, 2010. – B. 67–89.
13. Otamurodova, Z. "O'zbek tilida metaforik birliklarning lingvokulturologik tahlili". – Toshkent: TDPU, 2015. – B. 101–132.

14. Navoiy, A. “Xazoyin ul-maoniy”. – Toshkent: Fan, 1987. – B. 45–76.
 15. Mahmudov, N. Til va nutq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1999. – 256, B. 214–220
 16. Cassirer, E. Philosophie der symbolischen Formen. – Berlin: Bruno Cassirer, 1953. – 342 p
- .121
17. Виноградов, В.В. “Стилистика”. – Москва: Наука, 1971. – 312 б. (89–93-бетлар).